

آموزه‌های تربیتی اهل بیت (علیه‌السلام) در زمینه اخلاق همسایه‌داری با محوریت رساله حقوق حضرت سجاد علیه السلام

حسین جلائی نوبری^۱

چکیده

روابط اجتماعی در فرهنگ دینی از جایگاه عظیمی برخوردار است و این بیانگر ارزش و اصالتی است که اسلام به انسان‌های شایسته در زندگی می‌دهد. یکی از انواع روابط اجتماعی، روابط با همسایگان است که مقتضی اموری است که در قالب اخلاق و حقوق ساماندهی شده و دین اسلام اصول و قوانینی برای آن مطرح کرده است. این نوشته تلاش دارد تا جایگاه همسایه را از دیدگاه قرآن و اهل بیت مورد بررسی قرار دهد. توجه به حقوق همسایگان و رعایت آن در اسلام بسیار مورد سفارش و تأکید قرار گرفته است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه و آله و سلم و امام علی علیه‌السلام با گفتار و سیره عملی خود، پا را فراتر از رعایت حقوق همسایگان گذاشته و تو صیه به خوش‌هم‌سایگی می‌کنند که آثار و برکاتی در پی دارد. این یافته‌ها بیانگر جایگاه والای همسایه در اسلام و نقش آن در سعادت دنیوی و اخروی انسان می‌باشد. در نوشتار حاضر به خاطر اهمیت مسأله‌ی همسایه‌داری سعی شده است به آموزه‌های تربیتی در این زمینه از جمله اهمیت نیکی به هم‌سایه و محدوده هم‌سایگی و از هم مهم‌تر رعایت حقوق همسایگی از نظر ائمه معصومین علیهم‌السلام پرداخته شود.

کلیدواژه: اهل بیت، خوش‌همسایگی، اخلاق همسایگی، اسلام، رعایت حقوق همسایه.

۱. دانشیار و هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی تبریز و عضو عضو شورای پژوهشی مرکز توسعه پژوهش‌های بین‌رشته‌ای معارف اسلامی و علوم سلامت منطقه ۲ کشور nobarh@tbzmed.ac.ir .

مقدمه

از جمله سنت‌های زیبا و پسندیده‌ی اسلامی برخورد خوب و شایسته با همسایگان و در اصطلاح عرفی «همسایه‌داری» است. در قرآن کریم و در سخنان اهل بیت علیهم‌السلام توجه بسیاری به این موضوع شده است و به گونه‌ای جدی در رفتارهای معصومین علیهم‌السلام مورد سفارش قرار گرفته است.

اسلام به عنوان یک دین کامل و اجتماع‌ساز و تأمین‌کننده سعادت دنیوی و اخروی انسان دستورات و توصیه‌های اخلاقی و حقوقی را برای همسایه‌داری در نظر گرفته است که با مراعات آن انسان‌ها می‌توانند در کنار هم و به راحتی و آسایش زندگی کنند. پس با توجه به اهمیت همسایه‌داری به مواردی چند در مورد آن می‌پردازیم:

۱- اهمیت نیکی به همسایه

امیر مؤمنان علیه‌السلام می‌فرماید: خدا را نسبت به همسایگان در نظر داشته باشید، زیرا رسول خدا صلی‌الله علیه و آله و سلم درباره‌ی آنان سفارش فرمود و پیوسته درباره آنها تو صیه می‌کرد، تا آنجا که ما گمان بردیم او می‌خواهد آنان را وارث و سهیم سازد. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۷، ص ۵۱)

رسول خدا صلی‌الله علیه و آله و سلم فرمود: ای علی! همسایه را گرامی بدار، گرچه کافر باشد. (شعیری، بی تا، ص ۸۴)

۱-۱. نیکی و احسان در حق همسایه

در روایات دیگری حرمت اذیت و قبح آزار رساندن و زشتی تجاوز و تعرض به حریم همسایه را، که موجب ناراحتی و تکدر او می‌شود بیان می‌کنند:

«لَا يُؤْمِنُ عَبْدٌ حَتَّىٰ يَأْمَنَ جَارَهُ بَوَائِقَهُ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۳، ص ۱۵۴) ایمان برای بنده‌ای حاصل نمی‌شود؛ مگر آنکه همسایه او از شرش در امان باشد.

از علایمی که می‌توان فهمید انسانی مؤمن است یا نه، باید از همسایه‌ی او درباره‌ی نیکی و شروری سؤال کرد؛ یعنی مؤمن حقیقی کسی است که دیگران به طور کلی و همسایگان به طور خاص، از شر او در امان باشند. مسأله آزار رساندن هم خیلی ظریف است؛ یعنی هر چیزی که موجب تکدر و نگرانی شود و روح او را برنجاند آزار است. روایت شده است که:

«قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ فَلَانَةَ تَصُومُ النَّهَارَ، وَ تَقُومُ اللَّيْلَ، وَ تُؤْذِي جِيرَانَهَا، فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: هِيَ فِي النَّارِ» (فیض کاشانی، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۴۳۲) به رسول گرامی اسلام صلی‌الله علیه و آله و سلم گفتند: زنی است که همه روزها روزه‌دار است و شب‌ها را در حال نماز، ولی همسایه‌ها را آزار می‌رساند. حضرت فرمودند: این زن در آتش است.

یعنی اجر و پاداش همه‌ی اعمالی که انجام می‌دهد با ایدای همسایگان نابود می‌شود و از بین می‌رود و زشتی و قبح آن باعث می‌شود که به آتش برود.

نکته‌ی قابل توجه درباره‌ی همسایه این است که علاوه بر اینکه انسان باید از اید(همان، ص ۴۳۲) و آزار همسایگان بپرهیزد باید به ایشان نیکی کند.

در روایت دیگری از رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده است که می‌فرماید: «و يُمْنُ الْمَسْكِنِ سَعَتُهُ وَ حَسَنُ جِوَارِ أَهْلِهِ» (همان، ص ۴۳۲) از علایم میمون و مبارک بودن منزل، یکی وسعت منزل است و دیگری خوب بودن همسایگان آن منزل.

۲- محدوده‌ی همسایه از نظر اسلام

نمی‌توان گفت همسایه کسی است که دیوار منزلش کنار منزل انسان واقع شده است، بلکه در روایتی از امام صادق علیه‌السلام وارد شده است که فرمودند: «چهل خانه از چهار طرف؛ روبرو، پشت سر، راست و چپ همسایه محسوب می‌شوند.» چون خانه‌ها از چهار سمت، همسایه خوانده می‌شوند. در نتیجه همسایگان به تناسب دوری و نزدیکی، شاید از حقوق متفاوتی برخوردار باشند؛ ولی به هر حال نباید محدوده‌ی مجاورت و همسایگی را یکی دو خانه در سمت چپ و راست تصور کرد. محدوده‌ی مجاورت و همسایگی تا چهل منزل از چهار سمت است. (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۶۶۹)

در گذشته همسایگان بعضی از همسایگان حقوق یکدیگر را نادیده می‌گرفتند و به ایدای یکدیگر می‌پرداختند، پیغمبر گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برای حل این مشکل، ابتکاری به خرج دادند که در مجازات‌های اسلامی کمتر چنین مواردی را می‌توان پیدا کرد.

در روایتی آمده است که کسی خدمت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آمد و از همسایه‌اش شکایت کرد؛ حضرت راه زیبا و بدیعی را به او نشان داد. روایت چنین است:

«إِنَّ لِي جَارًا يُؤْذِينِي وَ يَشْتَمُنِي وَ يَضِيقُ عَلَيَّ، فَقَالَ لَهُ: إِذْهَبْ فَإِنَّ هُوَ عَصَى اللَّهِ فَيَكُ فَاطِعِ اللَّهِ فِيهِ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۶۶۹، حدیث ۱) من همسایه‌ای دارم که آزارم می‌دهد و دشنام می‌گوید و مرا در سختی قرار می‌دهد. حضرت به او فرمودند: برو؛ اگر او به فرمان خدا در مورد تو عمل نکرد، تو خدا را در مورد او اطاعت کن - با او خوش‌رفتاری کن .

در روایت دیگری از امام باقر علیه‌السلام نقل شده است که می‌فرماید:

«جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَسَلَّمَ فَشَلَا إِلَيْهِ أَدَى مِنْ جَارِهِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَسَلَّمَ: إِصْبِرْ، ثُمَّ عَادَ إِلَيْهِ فَشَلَاهُ ثَالِثَةً، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَسَلَّمَ: إِصْبِرْ، ثُمَّ عَادَ إِلَيْهِ فَشَلَاهُ فَخَرَجَ مَتَاعَكَ إِلَى الطَّرِيقِ حَتَّى يَرَاهُ مِنْ يَرُوحَ إِلَى الْجُمُعَةِ فَإِذَا سَاكُوكَ فَأَخْبِرْهُمْ، قَالَ: فَفَعَلَ، فَأَتَاهُ جَارُهُ الْمُؤَذَى لَهُ فَقَالَ لَهُ: رُدَّ مَتَاعَكَ فَلَكَ اللَّهُ عَلَيَّ أَنْ لَا أَعُودَ» (همان، ص ۶۶۸، حدیث ۱۳) شخصی خدمت رسول گرامی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آمد و از همسایه‌اش شکایت کرد. حضرت

فرمودند: صبر کن! مدتی گذشت مرتبه دوم آمد، باز حضرت او را به صبر امر فرمودند. باز مدتی گذشت و برای مرتبه سوم آمد و شکوه کرد. حضرت فرمودند: وقتی نزدیک ظهر روز جمعه مردم از هر سمت به سوی محل نماز جمعه حرکت می کنند، لوازم زندگی را در کوچه و در مسیر نمازگزاران جمعه قرار ده تا کسانی که به نماز جمعه می روند، ببینند که تو زندگی را از خانه بیرون ریخته ای؛ وقتی از تو سؤال کردند، به آنها بگو که من به خاطر ایضای همسایه این کار را کرده ام. آن فرد طبق توصیه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم این کار را کرد. همسایه شروری که او را آزار می داد چون دید که آبرویش در خطر است قسم خورد و تعهد کرد که دیگر هرگز به او بدی نکند.

امیرمؤمنان امام علی علیه السلام فرمودند: حریم مسجد تا چهل ذراع و همسایه تا چل خانه از چهار طرف است. (صدوق، ۱۴۰۳، ص ۵۴۴)

۳- رعایت حقوق همسایه

به سخنان گهربار امام سجاد علیه السلام در زمینه حقی که برای همسایه برشمرده اند می پردازیم:

۱-۳. حفظ همسایه در غیاب او

اولین حقی که امام علیه السلام برای همسایه ذکر کرده اند این است که می فرمایند: «فَحْفَظُهُ غَائِباً» (یثربی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۶۱) وقتی که غایب است، او را حفظ کنی؛ یعنی وقتی او در خانه نیست، خانه و مال او را از تعرض و تجاوز دیگران حفظ کنی.

۲-۳. بزرگداشت همسایه در حضورش

در دومین حق، حضرت می فرماید: «كَرَامَتُهُ شَاهِدًا» اکرام و بزرگداشت او در حضورش؛ یعنی وقتی باهم برخورد می کنند، یا باهم در یک جمع دوستانه شرکت دارند، او را اکرام کند و مقام او را پاس دارد. در همان کتاب رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم تعبیر عجیبی آمده است که: «أَنَّ الْجَارَ النَّفْسِ غَيْرُ مُضَارٍّ وَلَا أَثِمٍ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۶۶۶، حدیث ۲) همسایه مثل خود انسان است که نه به خود ضرر می رساند و نه گناهی انجام می دهد.

۳-۳. یاری و کمک به همسایه در حضور و غیاب

حضرت در سومین حق همسایه می فرمایند: «و نَصْرَتَهُ وَ مَعُونَتَهُ فِي الْحَالَيْنِ جَمْعِيًّا» (یثربی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۶۳) او را یاری کنی و نصرت دهی هم از کلمه ی نصرت استفاده شده است و هم اعانت. شاید این دو لفظ از حیث معنوی و مادی مطرح باشد؛ اعانت در امور مادی و نصرت در امور معنوی. در فرمایش های ائمه هدی علیهم السلام و در توصیه های اخلاقی، این نکته آمده است. مثلاً در روایتی از امام صادق علیه السلام به نقل از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آمده است:

«مَا أَمَّنَ بِي مَنْ بَاتَ شَبْعَانَ وَ جَارُهُ جَائِعٌ» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۶۶۸، حدیث ۱۴) اگر کسی

شب بخوابد و همسایه اش گرسنه باشد، به من ایمان نیاورده است.

۳-۴. مخفی نگه داشتن بدی‌ها و عیب‌ها

حق چهارمی که امام سجاد علیه‌السلام برای همسایه ذکر می‌فرمایند: این است که عیب‌های همسایه را جستجو نکنند، حضرت می‌فرمایند: «هرگز بدی‌های او را جستجو نکنید».

منظور حضرت این است که به هیچ وجه به دنبال عیب‌های دیگران نباشید. یکی از زشت‌های خلیقات انسان این است که در پی عیوب دیگران با شد؛ به ویژه همسایه که در شرایط امروزی که خانه‌ها بسیار نزدیک است از زشتی بیشتری برخوردار است. سفارش آیهی کریمه‌ی قرآن و دستور صریح شرع مقدّس است که «و لا تجسسوا» (حجرات، ۱۲)

۳-۵. عدم استمراق سمع

در این باره هم ائمه هدی علیه‌السلام روایات فراوانی دارند از جمله‌ی آنها امام صادق علیه‌السلام با استناد به حدیث مناهی می‌فرمایند: «خداوند نهی فرموده است که انسان بر خانه همسایه‌اش اشراف و اطلاع پیدا می‌کند، اگر کسی به دنبال یافتن اسرار برادر مسلمانش یا دیگران باشد، خداوند او را همراه با منافقان وارد جهنم می‌کند. آنها کسانی‌اند که دنبال یافتن بدی‌های مردمند. از دنیا خارج نمی‌شوند تا اینکه خداوند آنان را مفتضح و رسوا می‌کند، مگر اینکه توبه کنند» (حرعاملی، ۱۴۱۴، ج ۲۹، ص ۶۷، حدیث ۳۵۱۶۸)

یعنی چون دنبال آبروریزی و بردن حیثیت برادر مسلمان و یا همسایه خود بوده‌اند، اثر وضعی‌اش این است که در این دنیا، قبل از اینکه مرگ آنها را در کام خود کشد، مکافات عمل خود را خواهند دید و آبرویشان در معرض خطر قرار خواهد گرفت، مگر اینکه توبه کنند، که فقط در این صورت، از عقاب دنیوی و افتضاح و رسوایی دنیایی در امان خواهد ماند.

۳-۶. یاری و کمک هنگام گرفتاری‌ها

یکی دیگر از عبارات‌های امام علیه‌السلام در حقوق همسایه این است که می‌فرمایند: «بهترین مردم کسانی‌اند که نفع‌شان به مردم بیشتر می‌رسد؛ پس برای مردم نافع باش». (ابن ابی‌جمهور، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۳۷۶، حدیث ۱۰۰) این نفع‌رسانی به طور طبیعی در حق همسایه، اولویت خاصی دارد. اگر کسی از کنار گرفتاری و مصائب و مشکلات همسایه‌ای که گرفتار و درمانده است، به سادگی بگذرد، اگر نگوئیم حقوق انسانی را پایمال کرده است، به یقین حقوق همسایه را پایمال کرده است.

۳-۷. حسادت نکردن بر نعمت و دارایی همسایه

از دیگر حقوقی که امام سجاد علیه‌السلام برای همسایه ذکر می‌فرمایند این است که: «و اگر خداوند متعال به او نعمتی عنایت کرده است بر آن نعمت حسد نورزی». (ثیربی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۶۴) همسایه، همواره در منظر و مشهد انسان قرار دارد و هر روز احوال و شرایط او را می‌بینید؛ بنابراین حقوقی است که باید به دقت رعایت کند تا زندگی در جوار سایر انسان‌ها شیرین و لذت‌بخش باشد؛ از جمله اینکه اگر همسایه‌اش از نعمت‌های فراوان برخوردار می‌باشد مکدر نشود و بر او حسد نورزد.

۳-۸. بخشش و نادیده گرفتن خطاهای همسایه

در ادامه سخنان گهربار امام سجاد علیه السلام و دیگر ائمه علیهم السلام به تعداد دیگری از حقوق همسایه اشاره می شود، حضرت می فرمایند: «اگر همسایه لغزشی کرد و در دل انسان رنجشی به وجود آمد، آن را بزداید و او را ببخشاید و آن لغزش را نادیده بگیرید». (همان، ص ۱۰۷)

۳-۹. حلم و بردباری نسبت به همسایه

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است:

«کسی که بتواند غضب خود را مهار کند، خداوند عیوب او را می پوشاند». (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۰۳، حدیث ۶) اثر وضعی مهار کردن طغیان غریزه غضب، ستر عیوب است. از حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در سیره رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نقل شده است که: «پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم هرگز برای امور دنیا غضبناک نمی شدند». (علامه امینی، ۱۳۷۰، ج ۱۱، ص ۹۱) معلوم می شود که وجود این غریزه خاص در انسان ها جهت خاصی دارد که آن جهت خاص، امور دنیوی نیست؛ چرا که ارزش آن را ندارد.

۳-۱۰. نرم خوئی و پرهیز از بدگویی

حضرت در حدیثی می فرمایند: «از راه مسالمت خارج نگردی و بدگویی دیگران را از او دفع کنی». (یثربی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۲۰)

وقتی انسان دچار بیماری تندخویی و عصبانیت می شود؛ به طور طبیعی اگر کسی نسبت به اول عمل خلافی را مرتکب شود، حاضر به گذشت و اغماض نخواهد بود و سریعاً عکس العمل نشان خواهد داد.

۳-۱۱. دفع بدگویان و دشنام دهندگان همسایه

از حقوق دیگری که همسایه به انسان دارد این است که اگر در غیاب او به زشتی از وی یاد کردند و یا بدگویی کردند، از او دفاع کند که این سیره و سنت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بوده است. حتی از عکره بن ابی جهل که قبلاً مهدور الدم بوده است ولی بعد از اسلام او، از وی دفاع می کرد. (قمی، بی تا ج ۲، ص ۲۱۶)

۳-۱۲. آگاه نمودن همسایه به خیانت دیگران

امام سجاد علیه السلام می فرمایند: «و تُبَيَّلُ فِيهِ كَيْدَ حَامِلِ النَّصِيحَةِ» یعنی اگر می بینید کسی با عنوان دوستی، در صدد خیانت به همسایه است، باید تا آنجا که می تواند ابتدا، همسایه را به این خیانت آگاه کند و آن کید و مکر را به هر ترتیب ممکن است بی اثر کند. (یثربی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۲۱)

۴- چندین داستان در مورد همسایگی

۴-۱. تو سیر و همسایه گرسنه

یکی از شاگردان شیخ رجبعلی خیاط (ره) می‌گوید: از ایشان شنیدم که فرمود: «شبی در عالم رؤیا دیدم مجرم شناخته شدم و مأمورانی آمدند تا مرا به زندان ببرند، صبح آن روز ناراحت بودم که سبب این رؤیا چیست؟ با عنایت خداوند متعال متوجه شدم که موضوع رؤیا به همسایه‌ام ارتباط دارد. معلوم شد همسایه‌ام چند روز گرسنه خوابیده‌اند؛ به من فرمودند: وای بر تو! تو شب سیر با شی و همسایه‌ات گرسنه؟! در آن هنگام پول به همسایه دادم و تقاضا کردم هر وقت بیکار بودی و پول نداشتی مرا مطلع کن.» (غزالی، ۱۳۷۶، ص ۹۱)

۴-۲. انتقال فیلسوفانه

روزی «مارک تواین» نویسنده معروف آمریکایی از همسایه خود خواهش کرد از کتاب‌های وی استفاده کند. همسایه گفت: «من خیلی خوشحال می‌شوم از کتاب‌هایم استفاده کنی ولی اگر ممکن است تشریف بیاورید خانه‌ی من از آنها استفاده کنید. «مارک تواین» سکوت کرد. مدتی گذشت، و همان همسایه خدمتکارش را نزد مارک تواین فرستاده و از او خواست تا ماشین چمن‌زنی خود را یک روز به او عاریه دهد. «مارک تواین» جواب داد که: «به آقای خود بگویید من خیلی خوشحال می‌شوم ماشینم را بدهم ولی اگر ممکن است تشریف بیاورند و در خانه خود من از آن استفاده کنند.» (تسبیحی، ۱۳۶۳، ص ۱۴۲)

۵- نگاهی کوتاه به چندین روایت از ائمه معصومین (علیه‌السلام)

۵-۱. خوش‌همسایگی

امام صادق علیه‌السلام در مورد خوش‌همسایگی می‌فرمایند: «خوش‌همسایگی شهرها را آباد و عمرها را زیاد می‌کند.» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۶۶۷)

۵-۲. نیکی به همسایه

رسول اکرم صلی‌الله علیه و آله و سلم می‌فرمایند: «اگر می‌خواهید که خدا و پیغمبر شما را دوست بدارند وقتی امانتی به شما سپردند رد کنید و چون سخن گویند راست گویند و با همسایگان خود به نیکی رفتار نمایید.» (پاینده، ۱۳۲۴، ص ۲۶۴، ح ۵۵۴)

۵-۳. صبر در برابر اذیت همسایه

امام کاظم علیه‌السلام می‌فرماید: «خوش‌همسایگی تنها این نیست که آزار نرسانی، بلکه خوش‌همسایگی این است که در برابر آزار و اذیت همسایه صبر داشته باشی.» (حرانی، ۱۳۶۲، ص

۴-۵. برکت خانه با همسایگان خوب

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «خانه‌ای را شرافتی است، شرافت‌خانه به وسعت حیاط و هم‌نشینان خوب است. و خانه را برکتی است. برکت خانه جایگاه خوب آن، وسعت محوطه آن و همسایگان خوب آن است.» (طبرسی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۵)

۵-۵. نیکی رساندن به همسایه

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «زکات رفاه، نیکی با همسایگان و صلۀ رحم است.» (تمیمی آمدی، ۱۳۸۴، ج ۴، ص ۱۰۶)

۶-۵. امر و نهی همسایه

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هرکس همسایه‌ای را دا شته باشد که گناه می‌کند ولی او را نهی نکند، شریک در گناه اوست.» (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۸۳)

۷-۵. همراهی در شادی و مصیبت همسایه

رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم درباره‌ی حقوق همسایه فرمودند: «فِي حُقُوقِ الْجَارِ: إِنْ اسْتَعَاثَكَ أَعْتَنَّهُ وَ إِنْ اسْتَفْرَضَكَ أَفْرَضْتَهُ وَ إِنْ افْتَقَرَ عُدْتَ عَلَيْهِ وَ إِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ عَزَيْتَهُ وَ إِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ هَنَأْتَهُ وَ إِنْ مَرَضَ عُدْتَهُ وَ إِنْ مَاتَ تَبِعْتَ جَنَازَتَهُ وَ لَا تَسْتَطِيلُ عَلَيْهِ بِالْبِنَاءِ فَتَحْجَبَ الرِّيحُ عَنْهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ؛ اگر از تو کمک خواست کمک کنی، اگر از تو قرض خواست به او قرض دهی، اگر نیازمند شد نیازش را برطرف سازی، اگر مصیبتی دید او را دلداری دهی، اگر خیریی به او رسید به او تبریک بگویی، اگر بیمار شد به عیادتش روی، وقتی مُرد در تشییع جنازه‌اش شرکت کنی، خانه‌ات را بلندتر از خانه‌ی او نسازی، تا جلوی جریان هوا را بر او بگیری مگر آنکه خودش اجازه دهد.» (شهید ثانی، ۱۴۰۷، ص ۱۱۴)

۸-۵. توجه به همسایه

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرمایند: «به من ایمان نیاورده آن کس که شب سیر بخوابد و همسایه‌اش گرسنه باشد. به من ایمان نیاورده آن کس که شب پوشیده بخوابد و همسایه‌اش برهنه باشد.» (نوری، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۴۲۹، ح ۹۸۹۷)

۹-۵. شر همسایه

رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَبْدٌ لَا يَأْمَنُ جَارَهُ بِوَأْتِقَهُ» (همان) کسی که همسایه از شرش در امان نباشد به بهشت نمی‌رود.

۶- ضرورت نیکی به همسایه

بدون تردید، پس از خانواده، افرادی که در یک محلی گرد هم آمده‌اند، جامعه‌ای مهم را پدید می‌آورند که اتحاد و وفاق اجتماعی و معاشرت های آنان می‌تواند استحکام و استواری این شکل را در بعد

انسانی و اخلاقی تضمین کند، اسلام برای افرادی که در مجاورت یکدیگر سکونت دارند، حقوقی در نظر گرفته است؛ که اگر فردی بخواهد آنها را زیر پا نهد خاطی و خلافکار محسوب می شود. حق همسایگی در این آیین چنان اهمیتی دارد که قرآن کریم پس از مطرح نمودن یکتاپرستی و اجتناب از شرک‌ورزی، دعوت عملی به تعاون و تضامن اجتماعی می نماید و در این میان پس از پرستش خداوند، نیکی به والدین، ارحام، یتیمان و فقیران و احسان به همسایه را مورد توجه قرار می دهد. «وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا». (نسا، ۳۶) جالب این که رعایت حقوق مجاورین طبق آیه قرآن، عملی نمودن فرمان الهی است و نیز این سلوک و رفتار نیک در ردیف عبادت پروردگار تلقی گردیده است. منظور از عبارت «جار ذی‌القربی»، همسایه نزدیک، خویشاوند و یا هم‌عقیده می باشد و «جار جنب»، دور بودن از نظر فاصله، خویشاوندی یا اعتقاد را می‌رساند. (شیرازی، بی تا، ص ۱۱۴)

ارتباط شایسته افراد یک محل که با هم همسایه اند و نیز خوش رفتاری آنان تا بدان حد است که حضرت امام رضا علیه‌السلام این ویژگی را از جمله اهداف بعثت رسول اکرم صلی‌الله علیه و آله و سلم بر شمرده‌اند. (انصاریان، بی تا، ص ۲۳) حضرت علی علیه‌السلام نیز فرموده‌اند شیعیان ما کسانی می‌باشند که به خاطر ولایت ما نسبت به یکدیگر بذل و بخشش می‌نمایند. مایه برکت همسایگان هستند و با معاشران خود، در صلح و صفا بسر می‌برند. (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۳، ص ۳۲۳) آن حضرت چهار خصلت را بر شمرده‌اند که اگر کسی آنها را مراعات نماید اهل بهشت است که یکی از آنها رفتار پسندیده با همسایگان است. (محدث قمی، ۱۳۷۴، ص ۶۷)

امام صادق علیه‌السلام در سخنی جاویدان نیک رفتاری با همسایه را بعد از نماز و در ردیف اقامه این فریضه الهی در مسجد، ذکر کرده‌اند. (صدوق، ۱۴۰۴، ص ۲۰۵) ابن مسکان می‌گوید: امام صادق علیه‌السلام فرمود: ما ریشه همه خوبی‌ها و نیکی‌ها هستیم و این‌ها همه از شاخه‌های وجود ماست. در این روایت تفقد از همسایه به عنوان خیر و خوبی معرفی شده است. (کلینی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۵۲-۵۱)

امام حسن مجتبی علیه‌السلام در ایام صباوت، شبی تا صبح صادق، مراقب عبادت مادرش حضرت صدیقه کبری سلام الله علیها بود و می‌نگریست که آن بانوی بانوان مدام در حال رکوع، سجود، قیام و قعود است و به خوبی می شنید که مادرش درباره زنان و مردان دعای خیر می‌نماید و برای هر یک از آنان سعادت، رحمت و برکت می‌خواهد. دومین فروغ امامت صبح هنگام، خطاب به مادرش گفت: هرچه گوش کردم درباره دیگران دعای خیر نمودی اما درباره خودت دعایی ننمودی. حضرت فاطمه زهرا سلا الله علیها فرمودند: «یا بنی: الجار ثم الدار» «ای فرزندم اول همسایه بعد خانه». (اربلی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۲۵)

حضرت علی علیه السلام در خطبه قاصعه از تعصب‌های غلط، افتخارات بیهوده و مباحثات به طایفه و قبیله به شدت انتقاد می‌کند و می‌فرماید: اگر کسی بخواهد واقعاً تعصب به خرج دهد باید کردار پسنندیده، خصال نیکو و خوی خوب از سانی را ملاک مباحثات و فضیلت قرار دهد و در فرازی از این خطبه تأکید نموده‌اند به صفات حمیده و اخلاق کریمه افتخار کنید و به دنبال این سخن آسمانی برخی از خصلت‌هایی را که سزاوار است افراد داشته باشند برمی‌شمارد. نخستین این حالات نیکو از دیدگاه نخستین امام، حقوق هم‌سایه و رعایت حال او است: «من الحفظ للجوار». (نهج‌البلاغه، خطبه قاصعه) یکی از صفات متقین که حضرت علی علیه السلام در خطبه همام بدان اشاره فرموده است زبان نرسانیدن به همسایه می‌باشد. (نهج‌البلاغه، خطبه همام، ص ۱۹۳) آن امام در بستر شهادت نیز بازماندگان را این گونه وصیت فرمود: از خدا پروا داشته، از پروردگارتان بترسید. از خدا بترسید درباره همسایگان‌تان که آنان سفارش شده پیامبرتان هستند. (نهج‌البلاغه، نامه ۴۷، مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۱۵۳) حضرت امام حسین علیه السلام نیز مسلمانان را به پنج خصلت توصیه نموده‌اند که یکی از آنها خوش رفتاری با همسایه است. (فرزانه، ۱۴۰۳، ص ۳۱۶)

دعای چهل و چهارم صحیفه سجادیه مربوط به هنگام فرارسیدن ماه رمضان و استقبال از این ایام مبارک است. در بخشی از این نیایش نورانی امام چهارم از پیشگاه خداوند می‌خواهد که به آن حضرت توفیق دهد با همسایه‌اش از طریق فضل و سخاوت رفتار نموده و در رفع احتیاجات و مساعدت به فقیرانشان اقدام نماید و در مقابل آزارشان از در نیکی و خوش‌خویی درآید.

امام صادق علیه السلام فرموده‌اند: آیین ائمه علیهم السلام ورع، عفت، نیکو معاشرت کردن با همه و حسن همجواری (خوش‌هم‌سایگی) است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص ۱۵۸) حضرت امام رضا علیه السلام در کلامی گران سنگ فرموده‌اند: بر شما باد به تقوای الهی، پارسایی، کوشش در طاعت و بندگی، ادای امانت، راستگویی و حسن هم‌جواری که این موارد اساس رسالت حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم است. (همان، ج ۷۸، ص ۳۴۱)

نتیجه‌گیری

همسایه، همواره در منظر و مشهد انسان قرار دارد و هر روز احوال و شرایط او را می‌بیند؛ بنابراین از اموری که اجتماع ما را از موانع وصول به سعادت و کمال، می‌رهاند و انسان را در عمل کردن به اصول و قواعد همزیستی مسالمت‌آمیز یاری می‌دهد، رعایت حقوق همسایه به معنای عام آن است. اگر کسی از کنار گرفتاری و مشکلات همسایه‌ای که گرفتار و درمانده است به سادگی بگذرد، اگر نگوئیم حقوق انسانی را پایمال کرده است، به یقین حقوق همسایه را پایمال کرده است. در برخی از معارف خیر رساندن به دیگران مقید به مؤمن مسلمان است؛ اما در خیلی از روایات نیز هیچ قیدی برای آن ذکر نشده است و صرف اینکه انسان صاحب روح و موجودی از مخلوقات ذات ذوالجلال ربوبی است، دستگیری از او و کمک کردن به او توصیه شده است. پس از فرموده‌های ائمه معصومین علیهم‌السلام در می‌یابیم که باید به مسأله‌ی همسایه و همسایه‌داری هم زیاد توجه نموده و اخلاق همسایه‌داری را هم مثل بقیه‌ی امورات زندگی رعایت کنیم.

فهرست منابع و مآخذ

- قرآن مجید
- نهج البلاغه
- ابن ابی جمهور، عوالی الثالی، قم: انتشارات سیدالشهداء، چاپ اول، ۱۴۰۳ هـ ق
- اربلی، علی بن حسین، کشف الغمه، ناشر: دارالأمّنواء، ۱۴۰۳ هـ ق
- امینی نجفی، عبدالحسین احمد، سیری در الغدیر، بیروت: چاپ اول، ۱۳۷۰ هـ ش
- انصاریان، حسین، سیری در نماز، تهران: انجمن خدمات اسلامی، بی تا
- پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران: انتشارات جاویدان، ۱۳۲۴ هـ ش
- تسبیحی، محمدحسین، گنجینه ی لطائف، انتشارات بنیاد زبان، ۱۳۶۳ هـ ش
- تمیمی آمدی، عبدالواحد محمد، شرح آقاجمال خوانساری بر غررالحکم و دررالکلم، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششک، ۱۳۸۴ هـ ش
- حرّانی، ابومحمدحسن بن علی، تحت العقول، به تصحیح علی اکبر غفّاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۲ هـ ش
- دیلمی، ابومحمدحسن بن ابی حسن، ارشادالقلوب، بیروت: مؤسسه رضی، چاپ چهارم، ۱۴۱۲ هـ ق
- شعیری، محمدبن محمد، جامع الاخبار، نجف اشرف، المطبعة الحیدریه، ۵۰۸ هـ ق
- شهیدثانی، زین الدین، مسکن الفؤاد، قم: مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۷ هـ ق
- شیرازی، صدرالدین، تفسیر القرآن الکریم، قم: نشر بیدار، بی تا
- صدوق، محمد، الامالی، ناشر: علمی للمطبوعات، ۱۴۰۴ هـ ق
- صدوق، محمد، کتاب الخصال، ناشر: جامعه مدرّسین، ۱۴۰۳ هـ ق
- طبرسی، رضی الدین، مکارم الاخلاق، قم: انتشارات مؤمنین، ۱۳۸۷ هـ ش
- عاملی، محمدبن حسن بن حر، وسایل الشیعه، قم: مؤسسه آل البیت، چاپ اول، ۱۴۱۴ هـ ق
- غزالی، محمد، کیمیای محبت، انتشارات دارالحدیث، ۱۳۷۶ هـ ش
- فرزانه، احمد، نهج الشهاده، قم: مؤسسه و نشر فرهنگ اهل بیت (ع)، ۱۴۰۳ هـ ق
- فیض کاشانی، ملامحمد محسن، محجة البیضاء فی تهذیب الأحياء، تصحیح و تعلیق، علی اکبر غفّاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۳ هـ ش
- قمی، شیخ عباس، سفینه البحار، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۴ هـ ش
- کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، تحقیق: علی اکبر غفّاری، بیروت: دار صعب و دارالتعارف، چاپ چهارم، ۱۴۰۱ هـ ق

- کلینی، محمدبن یعقوب، روضه من الکافی، ترجمه علی اکبر غفاری، ناشر: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۲ هـ ش
- مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، نشر مؤسسه الوفاء، چاپ دوم، سال ۱۴۰۳ هـ ق
- نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت، چاپ اول، ۱۴۰۷ هـ ق
- یثربی، سیدمحمد، سیری در رساله حقوق امام سجاد(ع) قم: وحید بهبهانی، چاپ پنجم، ۱۳۸۷.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی